

JUSTIN STANOVNIK

Čas mučencev

Mučeništvo ni nekaj vsakdanjega. Za veliko ljudi pravimo, da imajo težko življenje, s čimer mislimo na muke, ki prizadevajo njihova telesa in njihove duše, a naj jih prenašajo še tako zgledno in krščansko, nam izročilo kulture in jezika, v katerem živimo, ne dovoljuje, da bi rekli, da so mučenci. Pogosto sicer pravimo za koga, da je pravi mučenec, a se ob tem zelo dobro zavedamo, da je to le podoba, s katero hočemo pokazati na skrajno mučnost nekega življenja in na vzornost, s katero to življenje prenaša. Trpljenju se živ človek ne izogne, včasih ga je komu naloženo toliko, da se že sprašujemo, kako ga je mogoče nositi, a trpljenje je delež vsakega človeka in spremljevalec vsakega dne posebej in vseh dni skupaj. Mučeništvo pa ni stvar vsakega dne in ne delež slehernika, ampak je nekaj posebnega. Da pride do dogodka, ki mu po pravici pravimo mučeništvo, morata biti izpolnjena dva pogoja.

Najprej mora zato teči *poseben čas*. V njem se morajo dogajati stvari, ki se postavljajo pred človekovo vest v taki ostrini, da jih ni mogoče ne videti, in s tako zahtevnostjo, da zrel, odgovoren in zvest človek ne more, da se nanje ne bi odzval. Mučeništva so trpek sad časa, v katerem se odloča o bistvenih človekovih rečeh. To je čas, ki sprašuje o stvareh, ki segajo ljudem v njihovo zadnje dno. To je tudi nevaren čas, ker se v njem ne odloča samo o bistvenih rečeh, ampak tudi o življenju ljudi, ki so sklenili, da bodo za temi stvarmi stali. In ti *ljudje* so drugi pogoj, ki mora

Prof. Justin Stanovnik (14. april 1928, Lesno Brdo, † 27. januar 2019, Horjul) je na našo prošnjo posebej napisal Uvodnik v uradni seznam »Slovenski mučenci« (Ljubljana 1998). Komisija za martirologijo pri narodnem odboru Slovenske škofovske konference za veliki jubilej leta 2000 je sestavila seznam 204 slovenskih mučencev in ga poslala papežu Janezu Pavlu II. v slovenskem in italijanskem jeziku. – S tem ponatisom se želimo hvaležno pokloniti spomину velikega Slovenca prof. Justina Stanovnika.

biti izpolnjen, da se morejo dogajati mučeništva. Skoraj vedno se je namreč nevarnosti mogoče izogniti, mogoče se je pritajiti in skriti; mogoče je na oltar časa spustiti zrnce kadila – izreči besedo, za katero se ve, kako bo sprejeta; mogoče je tudi, česa ne videti, česa ne slišati, česa ne opaziti: skoraj vedno je mogoče nad seboj narediti majhno nasilje in skoraj vedno ga je mogoče tudi opravičiti. Če bi bili vsi ljudje takšni, ne bi bilo mučencev. Mučenci so iz druge snovi. To so ljudje, ki ne morejo, da ne bi bili to, kar so. V veliki množici ljudi, ki so lahko to, kar so, a so, če je treba, tudi to, kar niso – nekoliko, včasih pa tudi v celoti – v tej množici, ki je tako narejena, da se more zadovoljiti s pragmatiko moralnega in duhovnega povprečja, je vedno tudi nekaj ljudi, ki so na skrivnosten in nerazdružljiv način vezani na to, kar so. Če nam je za trenutek dovoljeno zamenjati jezikovni ključ, bi morda smeli ponazoriti svojo misel z izrazom plemstvo. Ti ljudje so duhovna aristokracija, čeprav ni na njih nič blestečega, nič, kar bi izstopalo in jih delalo bolj vidne, kot so drugi ljudje. *Njihova odličnost je vsa v njihovi notranjosti.* In v središču te notranjosti je mera, ki dosledno in z največjo natančnostjo in nepopustljivostjo deli svet na stvari, ki so vredne, in na stvari, ki niso vredne. Nekatero stvari pa dobijo, uzrte iz te notranjosti, značaj absolutne ali brezpogojne vrednosti. In prav teh stvari ljudje s to notranjostjo nikakor ne morejo zapustiti, ker bi se sicer svet spremenil v nič in bi se oni sami spremenili v nič. Svet in oni bi tam sicer še bili, a bi bili nič.

Po tem, kar smo povedali, bi lahko kdo mislil, da so mučenci gnani od velikega spoznanja, a so v resnici gnani od nečesa drugega – od neznanske ljubezni. Toda o tem bomo govorili pozneje. Sedaj se vrnimo k prvemu pogoju za mučeništvo – k času ali zgodovini. Čas druge svetovne vojne in nekaj let za tem pri nas je tekkel v tako svojskem ritmu, da ni primerljiv z nobenim drugim časom v slovenski zgodovini. Tistim, ki ga raziskujejo, se kaže v različnih podobah in ima zato različna imena. Med drugim je to bil tudi – in morda predvsem – čas *mučeništva*. Če pogledamo nekoliko dlje nazaj v preteklost, bomo nazadnje rekli, da je to bil

prvi takšen čas v naši zgodovini. Mogoče je to vsebina zgoščenega jedra njegove izjemnosti. Kako je do njega prišlo?

Slovenci smo bili od nekdanj katoličani – najprej katoliško ljudstvo, potem pa katoliški narod. V 19. stol. pa je prišlo do vdora liberalizma in nekdanje enotnosti je bilo za vedno konec. Liberalna misel se je širila in nazadnje zasedla družbeni prostor, ki je bil njen po normah evropskega razvoja. Proti koncu pa so se katoličani organizirali in izvedli nekaj mogočnih dejanj na političnem, gospodarskem in duhovnem področju, ki so imela za cilj rekatolicizacijo celotne narodove substance. V resnici je bil to poizkus priti do nekdanje enotnosti. Nekatera najznamenitejša imena slovenske zgodovine so povezana s tem imponantnim podjetjem: dr. Anton Mahnič, dr. Janez Evangelist Krek, dr. Anton Bonaventura Jeglič. Zdelo se je, da je zmaga – nekakšna in duhovna reconquista – skoraj popolna. Vendar je uspeh kljub nasprotnemu videzu v mnogočem ostal na površini, v notranjosti pa je razvoj nadaljeval začeto pot. Po prvi svetovni vojni so se stvari zapletle z vstopom novega, tretjega elementa. To je bilo tako imenovano katoliško mladinsko gibanje, v katerem so bili opazni levi reformni vzgibi, ki so nazadnje – to je bilo že tik pred vojno – pripeljali gibanje na krščanskosocialne pozicije – na pozicije, ki so bile razmeroma močne, a duhovno nestabilne in politično razpoložljive.

V začetku tridesetih let pa je – če izpustimo socialdemokratsko epizodo – stopila na sceno povsem nova sila; pravzaprav ne na sceno, ampak za sceno. To je bila *komunistična partija*, do skrajnosti organizirana sila profesionalnih revolucionarjev, ki so na podlago poenostavljene družbene teorije vsadili to, kar jih je nosilo: voljo do moči. Ta je prekašala vse, kar je do tedaj zgodovina v tem oziru imela priliko videti. Spomnimo se samo na Tocquevilla: *La chose est nouvelle* – stvar je nova. Za uspeh tako opremljenega načrta je važnih več reči. Deloval je najprej iz podzemlja; napovedoval je razrešitev vseh reči, to se pravi, da je predvidel konec zgodovine, poglobitno pa je to, da je bil narejen v času, ko je kriza moderne že stopila v akutno fazo: razum je že čutil, da v odsotnosti metafizike ne vzdrži več pritiska sveta. Razum je klonil pred ideologijo, na-

stopil je čas ideologije. Vse je bilo pripravljeno za začetek projekta, manjkala je samo neka bistvena okoliščina – nujni začetni družbeni nered. Tega sta uslužno prinesli vojna in okupacija.

Narodova zgodovina je dosegla kritično točko. Vse je bilo odvisno od tega, kako se bodo vodilne družbene sile odzvale na komunistično vstajo. Komunisti namreč kljub zelo ugodni družbeni klimi sami niso bili dovolj za izvedbo projekta. In zgodilo se je, kar se nikoli ne bi bilo smelo zgoditi. Večina levih katoličanov in večina liberalcev se je odločila, da komuniste podprejo. To so mogli narediti deloma zaradi embalaže, v katero so komunisti zapredli svoj projekt, pravi vzroki pa so bili globlji. Z levimi katoličani se ne bomo posebej ubadali, naredili bomo le majhno sociološko opombo. Obrobnim sociološkim skupinam se, potem ko se ločijo od celote, skoraj redno dogaja, da izgubijo osnovno politično orientacijo. Tako je odpadla katoliška skupina (odpadla v civilizacijskem in ne v verskem, dogmatskem ali doktrinalnem smislu) do te mere izgubila svojo identiteto, da je postala poljubno razpoložljiva za gravitacijske centre v političnem okolju. Dve ali tri besede pa bi vseeno morali reči o liberalcih.

Slovenski liberalci niso nikoli prav razumeli visoke velikomeščanske kulture zapadlega liberalizma. Kar je slovenske liberalce najbolj določalo, je bil provincializem. Slovenski liberalec je bil vedno provincialec. V njegovi majhni provincialni duši se je pretakala ena sama snov: protikrščanskost, zlasti pa *protikališkost*. Če bi se našel kdo, ki bi kazal znake, da hoče udariti katoliško kulturo, zlasti pa Cerkev, bi bil toplo pozdravljen, ne glede na to, kakšne bi bile posledice in kaj bi se potem z vsemi skopaj zgodilo. Ko so komunisti udarili jeseni leta 1941, zlasti pa spomladi in poleti leta 1942, se je takoj videlo, da so to ljudje, ki bodo to temeljito opravili.

Druga stvar pa ne zadeva samo slovenskega liberalizma, ampak je globlja in za splošno fakturo liberalizma bolj pomembna. Izkazalo se je namreč, da liberalci – v nasprotju s tem, za kar bi jih človek, sodeč po imenu, imel – svobode ne cenijo tako zelo, kot se je nekoč, pred to zgodovinsko preizkušnjo, mislilo. Liberalci bi težko živeli brez nekakšne prostorske ali kinetične svobode, ki

zagotavlja poljubno ali sprejemanje ali zavračanje vrednot, ki jih postavljajo vsakokratne etične in moralne družbene norme. To je svoboda od česa. Drugače pa je s finejšimi oblikami svobode. Svoboda do vrednot ali za vrednote, ki postanejo vidne in veljavne v luči metafizičnih postavk – v misli izbojevanih metafizičnih postavk, kot so Bog, človek, resnica, pravičnost – odsotnost te svobode ne čutijo kot nekaj bolečega ali celo žaljivega. A to morda spričo njihove filozofije ni tako zelo čudno. Čudno pa je to, a nikakor ne nelogično, da ne čutijo niti odsotnosti konkretnih in empiričnih oblik svobode, ki so izražene v pravicah človeka in državljana. Brez njih je za liberalce človekovo politično prebivališče nekoliko pusto, a se nazadnje tudi v odsotnosti teh ornamentov in lepotil da razmeroma ugodno živeti. Kot vidimo, bi totalitarizem končno lahko imeli za velik poizkusni laboratorij, v katerem se je nekolikanj pokazalo, iz kakšne tvarine so posamezni elementi civilizacije.

Misel, ki smo se je tu bežno dotaknili, izhaja iz nekega na moč presenetljivega, a nič manj zanimivega opažanja iz našega pokomunističnega časa. Znova in znova je mogoče ugotoviti, da liberalci, tudi tisti, ki jim ne manjka fine duhovne občutljivosti, komunističnega totalitarnega sistema niso imeli za bistveno omejitvev. Čeprav se sami s tem ne bi nikoli strinjali, jim je kinetična svoboda – ki se v moralnem pogledu zvečine pokriva s tem, čemur pravimo permisivnost – zadoščala. Na vprašanje, ali jih je komunistični sistem s svojimi omejitvami temeljne človekove svobode žalil, človeka nekoliko začudeno gledajo, kakor da ga ne razumejo prav dobro.

Spričo revolucionarne kadrovske partije, spričo razmer na katoliški in liberalni levici je bil dan temeljni prostor za revolucijo. Čas revolucije pa se je takoj izkazal tudi za čas mučeništva. Preidimo sedaj k drugemu pogoju, ki je potreben za to, da pride do mučeništva. To so *ljudje*, ki so tudi v mučeniških časih pripravljeni vztrajati v tem, kar so, ne glede na preganjanje, muke in smrt.

Komunisti so takoj, ko so postavili osnovne točke svoje gverilske mreže, udarili po katoličanih. Nekoč bodo zgodovinarji morali ugotoviti, da so bili umori prominentnih katoličanov hkrati tudi

inicialna dejanja revolucije. S temi umori je bilo vzpostavljeno družbeno stanje, ki je omogočalo vsakršno skrajnost, ki so jo komunisti potrebovali za izvedbo svojega projekta. Z udarcem proti katoličanom pa so pokazali tudi temeljne cilje revolucije: upor proti redu, ki ga je utemeljila civilizacija. S tem se je pokazalo, kaj je bilo bistvo boljševiške revolucije: boljševiška revolucija ni bila zgolj politični prevrat, ni bila zgolj družbeni prevrat. V svojem najglobljem vzgonu je bila boljševiška revolucija duhovni prevrat. Njen cilj je bil postaviti novega človeka. Iz tega je razumljivo, zakaj je bilo krščanstvo največja ovira in največji nasprotnik boljševističnega komunizma. Zato, ker je krščanstvo z vero v Boga utemeljevalo transcendentalnega človeka. Na transcendenci utemeljen človek meri svoje vrednote v senci absolutnega. Z njim enostavno ni mogoče manipulirati, ob njegovi prisotnosti partija ne more prav graditi nove družbe. Zato ga je treba izločiti: ali na smrt prestrašiti ali telesno ubiti. *Tako je bilo po tisočletnem krščanskem obstajanju slovenskemu katoličanu naloženo, da v nekem, človeško najbolj skrajnem in zgodovinsko najbolj dramatičnem času pokaže, kako trdni so temelji njegove vere. Naloženo je bilo slovenskim katoličanom – ali najboljšim ali celo izbranim, kdo ve –, da nekaj izpričajo, da postanejo priče – martyres.*

Ko so komunisti sredi tridesetih let začeli dajati znake vedno bolj intenzivnega podtalnega delovanja, so katoličani na mah spoznali, od kod prihaja poglobljena nevarnost. To je bil čas nove kominternske politike, ki je komunistom širom po svetu ukazovala, da »ponudijo roko« političnim in kulturnim silam, v katerih je že bilo prišlo do take korozije izvorno-evropskega vzgona, da bi utegnile biti obvladljiv zaveznik. To je bil čas »protifašističnih« ljudskih front. Tudi slovenski komunisti so delovali tako, da so se naseljevali v organizacijah in gibanjih, ki so bila na levici etabliranih sistemov. V takem položaju so videli katoličani dve nalogi. Najprej so morali sebe in druge začeti učiti umetnosti razločevanja: preiskovati, kaj je kaj in kdo je kdo. Drugič pa je bilo treba na novo premisliti sebe. Tu je šlo za to, katero od dveh možnosti je treba izbrati v nastalem položaju: ali v analitičnem miselnem naporu

na novo doumeti svet in sebe ali pa s poglobljenim duhovnim življenjem tako prepojiti svoje krščansko obstajanje, da bo kos tudi največjim preizkušnjam. Zdi se, da je bila izbrana druga možnost, morda celo nekoliko na škodo prve. Naj bo že kakorkoli, dejstvo je, da se je zadnja leta pred vojno vzpostavilo tako intenzivno duhovno in versko življenje, da je iz njega mogla zrasti zvestoba, ki je vzdržala tudi v mukah in krvi.

Do vojne so katoličani postavili nekaj organizacij – tu ne mislimo na gospodarske in politične organizacije, ampak na organizacije, ki so se ukvarjale z idejnimi, nazorskimi in splošnimi vzgojnimi vprašanji, s katerimi so mogli zajeti večino prebivalstva, zlasti mladine. Tu so bile Marijine kongregacije, fantovski in dekliški odseki in krožki, predvsem in na prvem mestu pa *Katoliška akcija*. Katoliška akcija je bila najprej organizirana za dijaško in univerzitetno mladino, potem pa tudi za druge segmente družbenega življenja: za kmete, za delavce, za vajence, za služkinje in tako dalje. Katoliška akcija je bila mišljena kot poglobljena pot za duhovno prenovo naroda. Komunisti so to seveda zelo dobro vedeli in najprej udarili po njej. Biti član Katoliške akcije je bilo v očeh komunistične propagande najhujša obtožba, vsi člani Katoliške akcije so bili »izdajalci«, čeprav je veljalo pravilo, ki so se ga držali tja do srede leta 1943, da člani Katoliške akcije ne smejo jemati v roke orožja.

Prvi umori komunistične gverile so se začeli jeseni leta 1941, potem pa so v zimskih mesecih nekoliko ponehali in se spet začeli razraščati s prvimi meseci naslednjega leta. Vrhunec so dosegli maja, junija, julija in avgusta 1942. Kakih osemsto do tisoč ljudi je bilo umorjenih, preden se je sredi julija organizirala prva obrambna enota vaše straže.

Sicer pa so ljudje kar čakali na domu, da pridejo komunistični gverilci in jih odpeljejo. Zlasti člani Katoliške akcije. Še danes ne moremo verjeti, da je tako bilo. Od vsega je tisto vztrajanje najbolj ganljivo, od vsega je tisto čakanje v grozi najbolj pretresljivo.

Na Brezovici pri Ljubljani so v noči na 13. junij 1942 prišli iz gozda komunistični gverilci in udarili po Mravljjetovi družini: ubili

so očeta Antona, sinova Franceta in Vinka, sina Antona pa odpeljali s sabo v gozd in tam ubili. V vasi sta bila še dva člana Katoliške akcije, brata Janko in Zdravko Novak, prvi že profesor, drugi še abiturient. Človek bi si bil mislil, da je bila usoda Mravljetove družine dovolj velik opomin, da je treba poskrbeti za svojo varnost. Mati ju je silila, naj gresta v Ljubljano, a onadva sta, kot drugi, čakala, dokler niso prišli 15. avgusta zvečer in ju odpeljali v gozd in tam pokončali. Ti nenavadni ljudje so vztrajali in čakali. Tako je vztrajala in čakala v Rožnem Dolu sredi belokranjskih gozdov učiteljica Marica Nartnik, dokler niso prišli ponjo 23. junija in jo odpeljali. Tako je v Sodražici čakala učiteljica Ivanka Škrabec in v Hinjah učiteljica Darinka Čebulj. Ivanko so odpeljali 3. junija, Darinko pa 29. maja. V Zapotoku je tako čakal kmečki fant Franc Kozinc – do 25. maja. In tako dalje in tako dalje in tako dalje!

Komunisti svojih žrtev niso samo ubijali, ampak so jih tudi mučili, tudi dolgo, včasih cele ure, včasih cele dneve. Da so bile govornice o komaj predstavljenih mukah koristne za ustvarjanje vzdušja strahu, je razumljivo. Po vsakem umoru, po vsakem njegovem opisu, ki se je nazadnje vedno prebil do ljudi, je šel čez deželo nov val groze. Nazadnje je bil ves prostor natrpan s strahom. V boljševiski revolucionarni pragmatiki ima mučenje svoje mesto. A nas vseeno pušča začudene.

Ni namreč mogoče zanikati, da je komunizem, za razliko od fašizma in nacizma, zgrajen na racionalnosti. Marx je bil racionalist, racionalist je bil tudi Lenin. Toda sistematično delovanje razuma in aktiviranje tistih prostorov, iz katerih prihaja zmožnost mučenja – to dvojje je vendar v nasprotju, če se celo ne izključuje! In vendar so komunisti bili zmogli početi oboje! Ali je to delček, ki nam razkriva neko večjo celoto: njihovo izrednost in posebnost, katere del je tudi *dejstvo, da so komunisti, po toliko zločinih, še sedaj in so še tu!*

O mučenih ni praktično nobenih zapiskov, toda vsakogar, ki so ga mučili, so tudi umorili. Mučenja so razkrila izkopana trupla. Vsi so morali iti skozi velike in hude bridkosti. Ob njih lahko samo mol-

čimo. Bolečina namreč boli, a tega ni mogoče povedati z besedami. To je mogoče samo čutiti.

Mučeniški čas je šel skozi Slovenijo v treh valovih. O prvem smo nekaj povedali. Ta je bil najvišji in najsilovitejši pomladi in poleti leta 1942. – Drugi se je zgrnil nad ujete vaške stražarje in četnike, ki jih je komunistična gverila zajela v dolenjskih in notranjskih postojankah jeseni 1943. Nekatere od teh so v tožilce in sodnike našemljeni komunisti pred smrtjo še obsodili, a to stvari nič ne spremeni. – Tretji val pa je bil od vseh najmočnejši in je zajel največ ljudi. Ko so maja 1945 slovenski komunisti dobili v roke od Angležev vrnjeno domobransko vojsko, so jo, z maloštevilnimi izjemami, vso pobili. To je bil holocidni umor ali holokavst.

To je bil uboj cele vojske. In zakaj štejemo vojake te vojske za mučence? Iz dveh razlogov. Prvič zato, ker so morali umreti zato, ker so bili kristjani – ker so stopili na pot, ki so jo končali na robovih opuščenih rudniških jaškov in brezen vzhodne in južne Slovenije, zato, ker so bili kristjani. Drugič pa zato, ker se ve, kako so umirali: ker so umirali po krščansko. Slovenska domobranska vojska je bila v novejši zgodovini edinstven primer. Doletela jo je smrt vso in naenkrat, in to je bila poudarjeno krščanska smrt. To se ni zgodilo nikjer drugod razen v Sloveniji. Ko so šli pred brezna, pred pištole in brzostrelke, kolona za kolono, so izrekli neke besede. Nagi in z razbitimi usti so izrekli najsvetejše besede, ki so jih poznali. Teh besed jih je naučila Cerkev: una, sancta, catholica. Vedeli so, kaj se z njimi godi, v zadnjem še živem predelu zavesti so tudi vedeli, kakšno vlogo imajo pri tem. Mučenci slovenski, tisti, ki ste ali boste znani, in tisti, ki za vas ne bo nikoli nihče vedel, molite za slovenski narod!